

8. 65/100

LIVIU MARIAN

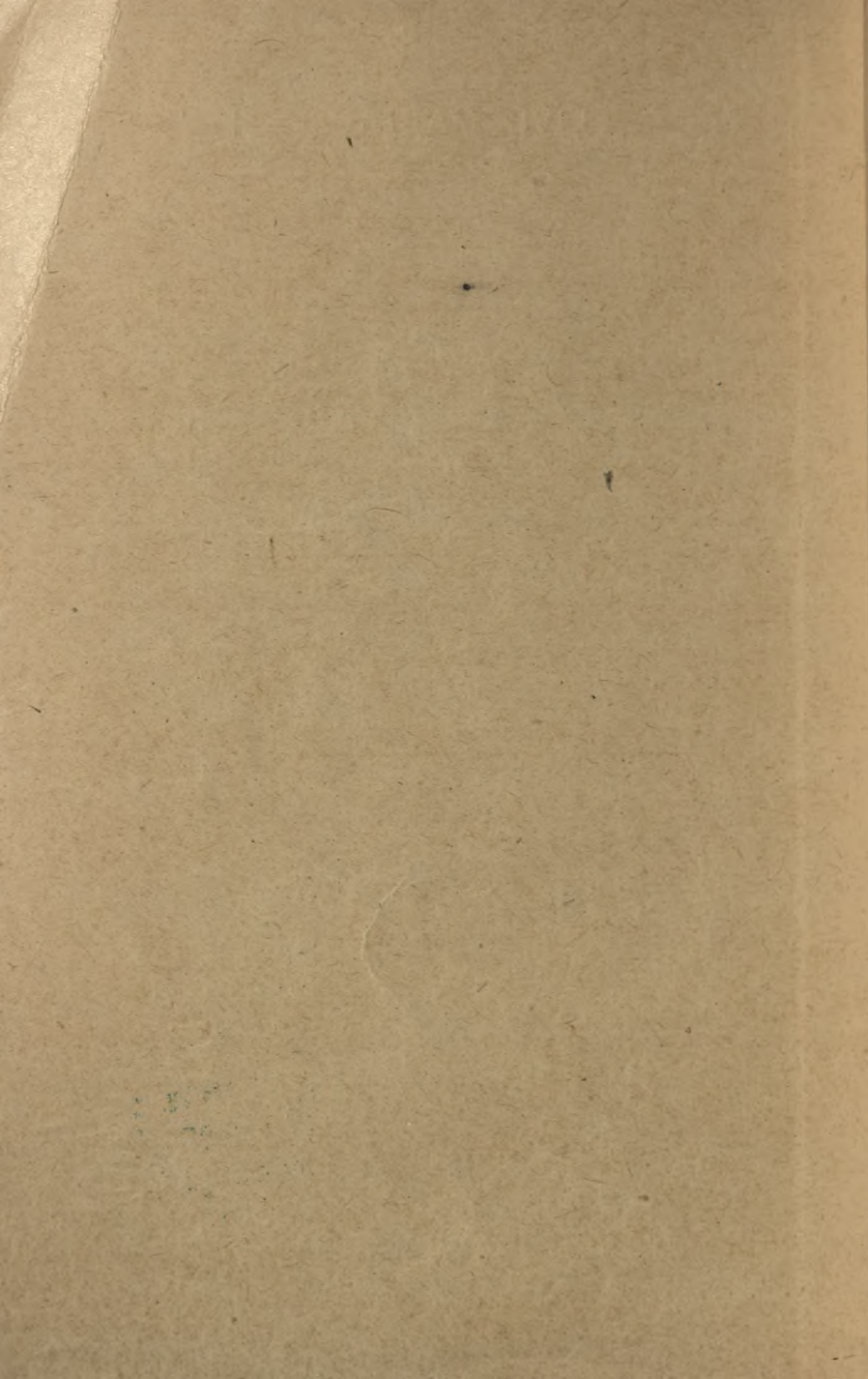
B. P. HASDEU
ȘI
M. EMINESCU

CHIȘINĂU

Tipografia Eparhială—Cartea Românească

1927.

LIVIU MARIAN

B. P. HASDEU

ȘI

M. EMINESCU

~~7218~~

CHIȘINĂU

Tipografia Eparhială—Cartea Românească

1927.

H34

929 Hasdeu, B. P.

929 Eminescu, Iohai

908742U

Consiliul Județean Cluj
Biblioteca Județeană
"Octavian Goga"

DP/1121

B. P. HASDEU și M. EMINESCU

Hasdeu a fost prin excelență un luptător, înzestrat de natură cu prea multă pasiune, care l-a izolat, poate fără să vrea, de oameni și societate; ale cărui izbucniri violente i-au creat o mulțime de adversari, cari au căutat să-i distrugă sau cel puțin să-i reducă popularitatea, ce ar fi meritat-o chiar dela început între contemporanii săi.

Eminescu, în schimb, a fost prin excelență un vizionar sfios, dăruit de fire cu blândețe, căruia îi plăcea singurătatea, izolarea. Izbucnirile sale rare de revoltă, chiar când au câteodată la obârșia lor o nemulțumire personală trecătoare, se îmbracă totdeauna în haina poetică a unui vers sau a unei proze urbane, lipsite de răutate și venin.

Se știe că Eminescu a evitat aproape totdeauna chestiunile personale în discuțiile și polemicele sale literare și s'a ferit de violențe, iar în poezie, când a voit să critice împrejurările sociale — politice, a făcut aluzie numai o singură dată la C. A. Roseffi. În deosebire de Hasdeu, el nu s'a războit cu adversarii și chiar dușmanii săi personali. Ca să dăm numai un singur exemplu sub acest raport, vom aminti, că pe poetul D. Petrino, care-l lovise greu, și

material și moral, nu l-a atacat în public. Doar în postumele sale se găsește un singur sonet — satiră („*Petri Notae*“), în care se ocupă de acesta, fără însă a-l numi pe nume. Poetul a ținut să se stăpânească și să nu publice această izbucnire pe cât de violentă pe atât de motivată a revoltei sale sufletești, trecătoare.

Viața lui Hasdeu și a lui Eminescu, cel puțin la începutul ei, este plină de peripețiile și sbuciumul, care caracterizează pe cei desrădăcinați. Căci și unul și cellalt se expatriază de timpuriu și mai mult de bună voie, împinși de dorul tainic de libertate, de nostalgia puternică a paserilor călătoare, pentru a duce o viață romantică de boem, plină de senzații nouă, necunoscute.

Hasdeu și Eminescu s’au deșteptat sufletește, primul mai puțin, al doilea mai mult, în școala patriotică a lui Aron Pumnul din Cernăuții Bucovinei.

Eminescu a făcut la Cernăuți (între 1858—1864) școala primară și trei clase de liceu, a fost elevul și admiratorul lui Pumnul și a trăit chiar la el în gazdă câțva timp. La 12 (24) Ianuarie 1866, când moare Pumnul, Eminescu îi dedică prima sa încercare poetică, elegia: „*La moartea lui Aron Pumnul*“.

Hasdeu pare să nu-l fi cunoscut pe Pumnul personal, totuși destul de bine prin tatăl său Alexandru. Acesta îi face cunoscut lui Bogdan printr’o scrisoare ¹⁾ trimisă la București moartea lui Pumnul,

¹⁾ Publicată de Iuliu Dragomirescu în „*Ideile și faptele lui Bogdan P. Hasdeu*“. (București, 1913, pag. 45).

care era în relații foarte intime cu fratele său Boleslav, care îl vizita deseori la Cernăuți.

„După cererea fratelui meu i-am trimis, spune Alexandru Hasdeu, câteva hârtii din arhiva familiei pentru istoria neamului nostru, cu care se ocupă după documente galițiene și bucovinene. Pumnul a dat fratelui meu două caiete pentru citire, dar el avea cinci caiete gata. Cele dintâi două caiete le-am tradus în rusește“.

Când Boleslav Hasdeu a voit să ia restul caietelor dela Pumnul, l-a găsit mort. *„Și văduva răposatului, spune A. Hasdeu, a pretextat că hârtiile bărbatului sunt în cea mai grozavă desordine și cu greu s'ar pune curând în ordine. Mi se pare că multe vor peri, sau se vor însuși de alții. Păcat mai cu seamă de istoria neamului nostru, întreprinsă de el“.*

Pumnul este printre cei dintâiu, care după M. Kogălniceanu relevă importanța lui Alexandru Hasdeu pentru cultura și literatura românească, trecându-l în al său *„Lepturariu rumînesc“* (Viena, 1864, tomul IV, partea I, pagina 121—130).

Atât Bogdan Hasdeu cât și Eminescu s'au resimțit puternic la începutul carierei lor literare de influența limbei lui Pumnul, care reprezintă curentul așa numit „purist“.

Dar ambii adepți părăsesc repede și desăvârșit ideile lingvistice ale maestrului lor, păstrând totuși întreg și nealterat sentimentul patriotic, pe care li-l

însuflase acest apostol al renașterii române din Bucovina.

Când la 19 Aprilie (1 Mai) 1862 frații Hurmuzachi, împreună cu Aron Pumnul și alți patrioți, înființează la Cernăuți o societate de lectură românească, din care s'a desvoltat cu timpul „*Soțietatea pentru cultura și literatura poporului român în Bucovina*“, care dela 1865 își tipărește și o foaie a ei ¹⁾, Hasdeu compune o odă lungă de 17 strofe în cinstea acestei societăți ²⁾.

Hasdeu salută cu entusiasm „*renașterea dulcei Bucovine*“,

„*Țara unde Ștefan Vodă inecase
In șiroiu de sânge falnici megieși*“

și pe care stăpânirea austriacă o prefăcuse într'un „*han*“ primitor pentru toți străinii venetici.

Hasdeu laudă cu căldură patriotismul fraților Hurmuzachi și al tuturor bucovinenilor, ce lucrau pentru redeșteptare, și nu-l uită nici pe Pumnul.

„*Salutare ție, Pumnule cărunte,
Inimă română, pură ca izvor!
Uită-te cum ceru'n câteva minute
Îți împacă astăzi vechiul tău amor*“ !

¹⁾ „*Foaia Soțietății pentru literatura și cultura română în Bucovina*“ pe 1865, pag. 296 dă printre numele abonaților săi și pe cel al lui Alexandru Hasdeu. Foaia aceasta a urmărit și relevat totdeauna cu laudă activitatea lui B. P. H.

²⁾ S'a tipărit întâiu în revista „*Din Moldova*“ (Iași, 1862, tom. I, pag. 74), de unde s'a retipărit apoi și în *Calendarul lui H. C. Wartha* pe anul 1867, purtând la sfârșit însemnarea: „*Cernăuți, 1862*“.

Hasdeu însotește aceste versuri de nota următoare: „*La începutul anului trecut moartea răpi pe acest mare patriot român, căruia mai cu deosebire se datorește renașterea sentimentului național în Bucovina*“.

Hasdeu își curmă curând pribegia sa, întemeindu-și la București un cămin, unde câțva timp a trăit mulțumit, chiar fericit, gustând și din gloria, ce și-a putut-o cuceri luptând în viață. Eminescu însă n'a avut parte în viață de o mulțumire și fericire asemănătoare, ci a rămas până la sfârșit un pribeg stingher și nenorocit. Și totuși soarta a voit ca amândoi, și învingătorul și învinsul vieții, să sfârșească în izolare, părăsire, coborând după sbuciumul greu al vieții în acelaș

„*Mormânt fără noroc
Și fără prieteni*“ !

Oricât de multe și de mari ar fi fost între amândoi deosebirile de origină, caracter, temperament, cultură, traiu, mediu,—totuși dâșii sunt foarte înrudiți prin concepții și idealuri. Așa fiind, nu ne va surprinde faptul că bătaiosul și răutăciosul Hasdeu,—cu toate că a avut foarte puține cuvinte de recunoaștere, apreciere și laudă pentru contemporanii săi, în special pentru „junimiștii“ dela Iași—totuși l-a apreciat în general just pe tânărul poet Eminescu.

Acesta, la rândul său, cu toate că dintr'un mediu dușmănos lui Hasdeu, s'a sfiit poate să laude cu glas tare pe adversarul „Junimii“ și al lui

Titu Maiorescu, — totuși n'a spus nici un cuvânt rău despre luptătorul basarabean, încolțit de o lume întreagă de neînțelegători sau invidioși.

Se pare că amândoi și-au măsurat dintr'o privire puterile, și-au recunoscut personalitatea deosebită și au încheiat o convenție tacită: de a se menaja reciproc, — o atitudine isvorită din aceeași conștiință mândră a superiorității lor, care nu le îngăduia să coboare în colbul arenei, în aplausele prietenilor și admiratorilor dornici de spectacole ieftene și sgomotoase.

Probe directe despre ceea ce gândia Eminescu despre Hasdeu avem puține, totuși suficiente, pentru a cunoaște cum îl aprecia.

Într'un articol intitulat „*Invățământul democratic*“, Eminescu răspunde unor păreri (exprimate prin ziarul „*Românul*“), relative la progresele realizate în învățământul public în epoca de regenerare de după 1848.

Printre cei, cari „*au găsit că minunate progrese am făcut*“, Eminescu îl vede și pe Hasdeu, care rostise un discurs cu ocazia distribuirii unor premii școlare, discurs, în care acesta „*a împărțit cultura școlară a Românilor în trei faze: teocratică, aristocratică și democratică, din care aceasta din urmă se datorește în Moldova lui Asachi și Seulescul, în Țara românească lui Lazăr și Heliade. O împărțire frumoasă, dar care spune prea puțin*“ ¹⁾.

¹⁾ M. Eminescu: *Articole politice*. (Minerva, 1910, pag. 117).

Eminescu ține să rectifice și să completeze părerea lui Hasdeu, care ținuse să laude progresele realizate în învățământ sub „*guvernarea roșie*“, cu toate că acest învățământ democratic, creat de alții, după el „*pe cât a câștigat în extensiune, pe atât a pierdut în intensitate*“, producând „*o imensă plebe de aspiranți la funcțiuni*“.

În alt articol „*Veneticii*“, vorbind despre scriitorii noștri și originea lor, Eminescu citează și numele lui Hasdeu alături de al acelora „*cari au scris un șir de literatură sau știință adevărată*“. ¹⁾

În articolul „*Despre societățile studențești*“ ieșene, Eminescu apreciază în treacăt și pe istoricul Hasdeu, amintind revista acestuia „*Columna lui Traian*“, „*al cărei redactor are deprinderea de a nu-și trimite revista gratis, dar care revistă este cu toate acestea cea mai importantă pentru studiul istoriei Românilor după documente*“. ²⁾

O singură dată Eminescu apreciază în public și pe dramaturgul Hasdeu, atunci, când vorbește despre „*Teatrul românesc și repertoriul lui*“. Eminescu nu se sfiește să laude pe autorul lui „*Răzvan Vodă*“ trei ani după severa critică a lui P. P. Carp ³⁾, care nu aflase nimic bun în „*elucubrațiunea*“ dramatică a lui Hasdeu. Punându-l alături de Alec-

¹⁾ M. Eminescu, ibidem, pag. 148-149.

²⁾ M. Eminescu: *Scrieri politice și literare* vol. I (Minerva, 1905, pag. 233).

³⁾ Recensia lui P. P. Carp apare în „*Convorbiri literare*“ din 15 Noembrie 1867, iar articolul lui Eminescu în „*Familia*“ din Pesta dela 30 Ianuarie 1870.

sandri, dacă nu chiar de asupra acestuia, Eminescu constata că lucrarea lui Hasdeu este „o dramă în cele mai multe privinți bună“. ¹⁾ A spune și acest puțin bine și a nu spune nimic rău despre adversarul „Junimii“, după ce se pronunțase însuși P. P. Carp, însemnează desigur foarte mult pentru împrejurările de atunci.

Dar dovezi indirecte de înrudirea sufletească dintre Hasdeu și Eminescu și deci despre foarte probabila apreciere a celui dintâiu față de cel din urmă, avem foarte multe.

Ca și Hasdeu, Eminescu este un entuziast admirator și cântăreț al trecutului nostru istoric, în special al vechii glorii a Moldovei, al Voevozilor—eroi, apărători de țară și lege, al tuturor personalităților noastre marcante, cari s’au distins în cultură, literatură și politică națională, însuflețiți fiind de aceeași dragoste de neam și țară.

Ca și’n iubire așa și în ură obiectivul lui Eminescu este și acel al lui Hasdeu: Turcii, Fanarioții, Rușii, Austro-maghiarii, Evreii, socialiștii, cosmopoliții, ciocoi etc.

Articolele politice—economice și sociale—culturale ale lui Eminescu și Hasdeu tratează aproape aceleași subiecte, folosindu-se de argumentări înrudite, ajungând la concluzii similare, purtând pecetea acelorași concepții. Cu puține rezerve Hasdeu ar fi semnat foarte multe din articolele lui Eminescu, apărute în „*Timpul*“ și „*Curierul de Iași*“, și desigur

¹⁾ M. Eminescu : *Scrieri politice și literare*, pag. 57.

fără nici o rezervă poeziile patriotice—sociale ale acestuia ca: *La moartea lui Aron Pumnul, la He-liade, Doina, Epigonii, Satirele, La arme* etc. Ace-laş lucru s'ar putea afirma și despre Eminescu.

Hasdeu și Eminescu fac parte din familia spi-rituală a marilor lor înăntași Eliad și Kogălniceanu. Eminescu este în bună parte influențat de Hasdeu, în orice caz un tovarăș sufletesc al admiratorului lui Eliad, dela care amândoi au rămas cu o bogată moștenire spirituală.

Referindu-mă în lucrarea mea „*Hasdeu și Rusia*“ (pag. 8) la un pasagiu din studiul lui Hasdeu a-supra lui C. Stamati, în care se spune despre ță-ranul basarabean că „*el se preface numai că do-arme.. înșelând în aparența somnului vegherea ace-lora, ce nu-l lasă a cugeta românește*“ spuneam că „*nu este exclus ca aceste rânduri ale lui Hasdeu să fi inspirat lui Eminescu prima strofă din marșul său „La arme“. Ideea că Românul basarabean nu-i încă mort, ci numai doarme, o aflăm întâiu numai la Hasdeu, care a semnalat și primejdia desnaționa-lizării, ce amenință într'un viitor apropiat pe Româ-nii dintre Prut și Nistru*“.

Mai putem adăoga la aceasta și izvorul foarte probabil al inspirației lui Eminescu pentru locul din „*Doina*“, în care este vorba de invazia străinilor în țară:

„*Dela Turnu'n Dorohoiu
Curg dușmanii în puhoiu
Și s'așează pela noi;
Și cum vin cu drum de fier,
Toate cântecile pier*“.

Corespondența la aceste versuri o găsim în poezia lui Hasdeu „*Drumul de fer*“. ¹⁾

La 1864, când s'a pus în discuția Camerei chestiunea construirii primei noastre linii de cale ferată, Hasdeu și-a exprimat prin această poezie a sa credințe politice asemănătoare cu cele din Doina lui Eminescu. Și la Hasdeu găsim acelaș accent de revoltă, îmbrăcat în forma versului popular, care și ca ritm și ca rimă este identic cu cel din Doina. Iată strofa:

*„Nu-i destul c'avem ciocoi,
Ne mai trebui' lanțuri noi:
Să tot curgă în șiroiu
Cârduri de străini la noi!“*

Ca o completare la această strofă putem cita versurile următoare, din cari vedem și împrejurările politice-sociale, în cari se creiază acest drum de fer;

*„Țara strigă pân'la cer,
Oamenii'n robie pier;
Cerem legi dela boer,
El ne dă un drum de fer!“*

Adaosul lui Hasdeu este prețios prin faptul că, pelângă instrăinarea țării (întrevăzută în viitor și de Eminescu), prezintă această inovație ca o angară în plus, care se dă țărănimii robite în locul unor legi democratice, cari să-i ușureze traiul.

Făcând abstracție de entuziasmul exagerat în parte și pesimismul strecurat din belșug în „Epi-

¹⁾ Tipărită în revista „*Aghiută*“, No. 17 din 1864, pag. 129.

gonii“, Hasdeu se închina aproape la acelaș Olimp literar ca și Eminescu. Amândoi au apreciat după merit pe un Eliad, Bolintineanu, Mureșianu, Pumnul, Alecsandri, C. Negruzzi și alții, iar pe ceilalți mai mărunți nu i-au nesocotit ca Titu Maiorescu, ci i-au îngăduit în marginile panteonului nostru literar cu aceeași inimă largă, cu acelaș cald sentiment patriotic.

Eminescu ca și Hasdeu au contribuit și în practică la curățirea, îmbogățirea și dezvoltarea sănătoasă a limbii noastre. ¹⁾

*

Dacă sfiosul Eminescu n'a îndrăznit să aprecieze și să laude pe față pe Hasdeu, după cum poate ar fi dorit, în schimb acesta, mai independent și mai îndrăzneț, a spus despre Eminescu tot binele, pe care credea că trebuie să-l spună, și într'un timp, când Eminescu nu era încă apreciat după cuviință, ba chiar contestat de unii pe nedreptul.

Este adevărat că la început (1871), când Eminescu încă nu-și dăduse măsura întreagă a talentului său puternic, Hasdeu l-a nedreptățit, și aceasta numai din cauza lui Titu Maiorescu, care publicase în „Convorbiri literare“ (1872) articolul „*Direcția nouă*“.

Revoltat de atitudinea de iconoclast a criticului „Junimii“, care căuta să distrugă faima scriitorilor

¹⁾ Despre lupta lui Hasdeu contra latiniștilor și franțuzomanilor vezi articolul meu „Ortonerozia lui Hasdeu“ în „Adevărul literar și artistic“, Nr. 259 din 1925.

și poeților naționaliși, Hasdeu răspunde vehement în „Columna lui Traian“, atacând pe Maiorescu, care: „bătându-și joc de Barnuțiu, de Șincai, de Chichindeal, de Cipariu, de Sion, de Bolintineanu, de toate somitățile cugetării române și mai ales de poeți, celebrează cu emfază așa numita Noua Direcție, inaugurată—risum teneatis—de domnii Bodnărescu, Eminescu, Negruzzi și tutti quanti“.

Evident: nedreptățirea lui Eminescu în cazul de de față este provocată direct de animositatea lui Hașdeu contra lui Maiorescu, care, dărămând zeei din Panteonul literar al lui Hasdeu, căuta să-i înlocuiască cu alții noi, mai mărunți, mai șterși, între cari figura ca singură excepție fericită și marele Eminescu.

Hasdeu, care a fost și un îndrumător literar, constată că „poezia românească din ziua de astăzi se pitulează în două nume: Alecsandri și Eminescu“. ¹⁾ Pentru a-i caracteriza pe aceștia, Hasdeu se referă la un cântec al lui Gheorghe din Moldova (pseudonimul poetului Gh. Kernbach, mort în 1906), în care autorul ne spune, cum i-a scris iubitei sale pe nisip cuvintele „Te-am iubit și te ador“, din cari peste noapte vântul a șters pe cele două din urmă „te ador“. Apoi Hasdeu continuă astfel caracterizarea: „Te-am iubit! Iată ceea ce rămâne lui Alecsandri și aceasta-i ajunge; te ador—a

¹⁾ Vezi „Scrisoare către Gheorghe din Moldova“ în „Revista Nouă“ (1888, pag. 81), reprodusă în volumul „Sarcasm și ideal“ (1897, pag. 152).

suflat-o vântul numit Eminescu. Dar mai mult oare trăește vântul decât iubirea? Trebuie să tot bată vânturi peste vânturi, până ce se șterge și cea de pe urmă slovă și se răcește însuși locul, unde se întipărise odată caldul: te-am iubit!“.

Hasdeu recunoaște astfel că Eminescu a produs un curent literar, care a încercat să întunece gloria poetică a lui Alecsandri, acel „rege al poeziei“, acea „minune luminoasă“, în fața căreia însuși Eminescu și-a plecat capul cu respectul unui modest și sfios epigon. Și Hasdeu află firească nașterea acestui curent, căci în potriva „unei forme ușoare, cuprinzând o ușoară cugetare“ (Alecsandri), au trebuit să se ridice „prin antiteză o formă și o cugetare... prea grele... prea jormă și prea cugetare“ (Eminescu).¹⁾

Hasdeu nu exagerează importanța acestui curent de antiteză, mai mult voit decât spontan după părerea lui, ci îl consideră „o scormolire microscopică de greutatea ritmice și de abureli mistice; un fel de ronsardism românesc, trebuincios o clipă ca un leac energic, dar, când teafără este literatura, atunci de prisos și chiar vătămător“²⁾.

Prin urmare, ceea ce va lăuda Hasdeu mai mult în versurile lui Gheorghe din Moldova, va fi împrejurarea că acesta „nu caută mereu cu stăruință, ca Eminescu, și nu găsește pretutindeni așa lesne, ca Alecsandri“.

¹⁾ Hasdeu, ibidem, pag. 153.

²⁾ Hasdeu, ibidem, pag. 153.

Observația aceasta caracterizează destul de bine pe amândoi poeții și din comparația cu Alecsandri nu iese Eminescu cu nimic redus.

În poezia sa filosofică-satirică „*Dumnezeu*“ Hasdeu face aluzie și la Eminescu:

„*Nu-i poezie rima! Homer și Anacreonte,
Virgiliu și Horațiu n'au stat a făuri
Pe „Tisa – plânsu-mi-s'a“, sonore chițibușuri,
Pe-o cârtiță menite s'o schimbe'n elefant.*”

Făcând abstracție de tonul ironic, în care vorbește aici de Eminescu, Hasdeu nu face în fond altceva, decât să repete părerea sa anterioară, că Eminescu „*caută mereu cu stăruință*“, să iasă biruitor asupra „*greutăților ritmice*“. Aceasta ar fi după el o muncă de prisos, căci rima nu este însăși poezia, ci numai „*haina de paradă*“ a acesteia,

„*Sub care toți d'arândul îți par că-s d'o potrivă
Ș'adesea chiar piticul se leagănă măreț.*”

Hasdeu mărturisește fără înconjur în poezia sa că și lui îi plăcuse rima „*în vremile trecute*“³⁾, dar că acum la bătrânețe nu mai poate s'o „*prindă*“ pe această răsfățată „*cochetă*“.

Cu toate că lipsită în fond de orice răutate, fiindcă pornia mai mult din neputința sa de a prinde la bătrânețe rimele dorite,—aluzia aceasta ironică a lui Hasdeu a supărat totuși pe un admirator al

³⁾ Hasdeu se face a uita că poeții elini și latini, pe cari îi citează, nu cunoșteau și foloseau rima; că Eminescu nu este un poet antic; că în sfârșit poezia sa nerimată „*Dumnezeu*“ nu este de cât o *excepție* în mulțimea celorlalte poezii rimate ale sale!

lui Eminescu, poetul A. Vlăhuță, directorul revistei „Vieța“.

Hasdeu răspunde la această supărare: „*De vreme ce Viața se supără pe mine, pentru că am cutezat în poezia „Dumnezeu“ a nu admira la Eminescu niște versuri, ce par a nu fi fost făcute decât numai și numai spre a căpătuți o rimă excentrică, apoi îi voi răspunde că în limba românească este tot ce poate fi mai ușor de a croi asemenea rime cu duiumul*“¹⁾.

Și Hasdeu dă și două exemple :

„*Românii s'au ales cu
Puțin din Eminescu*“

și

„*O criticule, zi că
Răspunsu-mi te urzică!*“

Hasdeu nu-și dădea seama că, fără să vrea, comite o nouă nedreptate față de Eminescu, întrucât el însuși se folosise câteodată de astfel de „rime excentrice“. Dacă acestea sunt mai puține ca număr decât la Eminescu, faptul se explică : Hasdeu a și scris mai puține versuri decât Eminescu și apoi pe el nici nu-l obseda dorința, necesitatea estetică, de a primeni și îmbogăți veșnic aceste „veșminte ale vorbirii“, acest „*Voluptos joc cu icone și cu glasuri tremurate, straiu de purpură și aur peste țărâna cea grea*“, cum spunea Eminescu.

¹⁾ Hasdeu : „Răspunsul meu la revista Vieța“ în „Revista nouă“ (1894-95, pag. 164) și în volumul „Sarcasm și ideal“ (pag. 217).

Astfel în balada „*Vornicul Moșoc*“, Hasdeu rimează „*Suceava*“ cu „*cuteza-va*“:

„*Iancule!—îi zice solul din Suceava—
Vezi tu, cum pățește cel necredincios?
Astfel toți să moară, cine cuteza-va,
Cine cuteza-va, să dea Domnii jos!*“

Iar în altă poezie, „*Zilele Babei*“, are o rimă și mai excentrică, potrivit cuvântul „*buclucaș*“ cu „*face-ți-aș*“¹⁾.

Dar, renunțând la spirite, Hasdeu declară că: „*Poezia consistă în idee și ritm. Numai idea și ritmul caracterizează pe un adevărat poet. Rima este un accesoriu, un plus, care poate să arate la poezii cei mari o prea mare bogăție, dar care ascunde sărăcia la cei mititei. În orice caz: la unii ca și la ceilalți rima trebuie să aibă aerul—aci e arta—trebuie să aibă aerul de a se naște de-a dreptul din inspirațiunea poetului, deodată cu idea și cu ritmul. O rimă silită, o rimă trasă de păr, o rimă făurită într'adins, pentru ca să atragă asupra-i atențiunea cititorului, nu este artistică, căci e nenaturală. Vestita Glossă a lui Eminescu, mai cu deosebire, poate să fie un fel de gimnastică, dar poezie nu este. Cât se atinge însă în principiu de meritul lui Eminescu grosso modo, eu am vorbit deja în notița necrologică asupra poetului și în scrisoara mea către Gheorghe din Moldova*“²⁾.

¹⁾ Privitor la rima în poezia lui Hasdeu vezi și articolul lui Barbu Lăzăreanu: „*Carp contra lui Hasdeu*“ în „*Adevărul literar*“, No. 45 din 2 X 1921.

²⁾ Hasdeu: „*Răspunsul meu etc.*“, ibidem pag. 217—218.

Atât în acest răspuns dat „Vieții“, cât și în scrisoarea către Gheorghe din Moldova și nu mai puțin în strofa citată din poemul „Dumnezeu“, Hasdeu s'a ocupat numai incidental și sumar de Eminescu. Judecata definitivă asupra poetului o dă Hasdău numai la moartea acestuia, într'un necrolog special.

*

Cu toate că în aparentă contrazicere cu părerile sale anterioare, Hasdeu—când vine vorba să se pronunțe definitiv asupra personalității poetice a lui Eminescu, fără să-l judece în comparație cu un alt poet sau să-l privească numai sub un singur aspect—este mai obiectiv, mai drept. Am spus „mai“ fiindcă temperamentul său combativ nu l-a oprit nici cu această ocazie, să nu formuleze acuzații nefondate în contra prietenilor și admiratorilor „juniști“ ai poetului mort.

Acum, când Eminescu era mort, iar Alecsandri zăcea pe patul morții, Hasdeu se putea pronunța mai în voe, arătând și defectele poeziei celui din urmă, defecte pe cari le lăsase nerelevate, dintr'un respect lesne de înțeles pentru Alecsandri, cât timp rivalul acestuia mai tânăr, Eminescu, era încă în viață.

„Eminescu, spune Hasdeu, a lăsat multe versuri admirabile, însă meritul lui cel covârșitor, un merit de principiu, este acela de a fi voit să introducă și de a fi introdus în poezia românească ade-

vărata cugetare ca fond și adevărata artă ca formă în locul acelei ușoare ciripiri de mai înainte, care era foarte igienică pentru poet și pentru cititor, scutindu-i de o potrivă pe unul și pe cellalt de orice bătae de cap și de orice bătae de inimă“. ¹⁾

După cum vedem Hasdeu revine în această judecată asupra părerilor sale din 1888, pe cari le revizuește radical în favoarea lui Eminescu, „ronsar-distul românesc, trebuincios o clipă ca un leac energic“ contra formei și cugetării prea ușoare a versurilor lui Alecsandri!

Și Hasdeu a compus versuri. În volumul său de poezii (tipărit la 1873), întâlnim multe „ciripiri igienice“, alecsandriniene, cu toate că autorul lor ar fi dorit să creeze numai,

„O poezie neagră, o poezie dură
O poezie de granit,
Mișcată de teroare și palpitând de ură“

după cum se exprimase dânsul încă din 1872, în poezia sa „Versul“, poezie înrudită ca concepție cu foarte multe poezii filosofice—sociale eminesciane.

În prefața volumului său de poezii Hasdeu prezintă versurile sale ca „o anatomie a suferinței mele... în care vezi numai oase și mușchi în loc de fragedă și catifelată carne. Genul imperios al inspirațiunii mele poetice oferă aspra idee sub o formă dură“.

¹⁾ Hasdeu: „Eminescu, necrolog“ în „Revista nouă“ (1889, pag. 211), reprodus și în volumul „Sarcasm și ideal“ (pag. 213).

Hasdeu, care, potrivit temperamentului său, ar fi dorit încă dela 1872 să fie un fel de Caravaggio¹⁾ al poeziei românești, a trebuit totuși să recunoască că n'a izbutit în totdeauna să prindă ideile sale în formă dură, de granit, că „i-s'a întâmplat a fi dulciu și molatec“ câteodată, lucru de care „mă miram eu însumi“.

Dacă considerăm poezia lui Hasdeu „Bradul“ ca un autoportret poetic (dacă nu chiar real, cel puțin imaginat, dorit), atunci înțelegem ușor, că dânsul lăudase din complezență și poate dintr'un spirit de veșnică contradicție ciripirile ușoare ale lui Alecsandri, că în taină iubea și admira pe adâncul și vigurosul Eminescu.

Ca și Eminescu, Hasdeu doria fără îndoială să troneze pe o culme înaltă, unde arde soarele, unde geme crivățul, unde clocotește furtuna; acolo „la cap cu vișorul turbat“ să înfrunte fără cutremur și neclintit din loc toate deslănțuirile turbate ale elementelor, asemenea bradului din munți, pe care,

„De-ar fi să-i dați în văi adânci
Odihnă desmierdată,
Răpindu-i viscole și stânci,
L-ați omori pe dată!“

În aceeași prefață a volumului său de poezii Hasdeu indică poeziile sale „Versul“ și „Lui Nicoleanu“ ca pe cele mai caracteristice, cari „*explicită până la un punct țișinele sociale, pe cari se mișcă*

¹⁾ Pictor italian (1569—1609) dela sfârșitul epocii Renașterii; temperament furtunos; naturalist cu contraste puternice de umbră și lumină.

acest fenomen psihologic“ al creației sale poetice, așa cum a caracterizat-o el însuși. Dar tocmai aceste două poezii sunt prin revolta și pesimismul lor foarte înrudite cu poeziile sociale din tinerețea lui Eminescu.

Cântărețul apologist al lui „Ioan Vodă cel Cumplit“, al lui „Răzvan și Vidra“, al Vornicului Moțoc, al Magdei lui Arbore, etc. nu se putea să nu fi apreciat și admirat atitudinea dârză de critic social a lui Eminescu din poeziile sale patriotice—sociale—filosofice, cu toate că acestea nu sunt superioare cântecelor sale de iubire, pe cari Hasdeu se pare a le fi gustat mai puțin, pentrucă, ne spune dânsul în poezia „Versul“:

*Poetul, când se naște în amărâte zile,
Amar și el ca lumea, nu cântă pe copile,
Nici cupa bahanală nu-l poate îmbăta!*

.
*Ar fi o ironie să cânt eu flori și stele
În veacul nostru pe pământ,
Când ele sunt o larvă grimată cu vâpsele,
Iar adevărul geme tempeste și resbele,
Blăstăm, urgie, neguri, pucioasă și mormânt“.*

Era deci firesc ca atunci, când îndrăznețul luptător de altădată stătea să depună armele în fața Morții biruitoare, să aibă suprema dorință¹⁾ de a lăsa posterității măcar un poem, care să înfrunte vremurile:

¹⁾ Exprimată în poezia „Dumnezeu“, apărută în „Revista nouă“ (1894—95, pag. 83).

„Aș vrea să smulg din mine un cântec, numai unul,
Un singur, depe urmă: copil întârziat,
Ce nu se naște încă, dar totuși, plin de viață,
Duiosă mămă-l simte sub inimă svâcnind“.

Și când Hasdeu, ajuns la bătrânețe, voia să dea naștere acestui „*Făt frumos*“, care să-l facă celebru în fața „*miratei lumi*“, nu se putea ca, măsurându-și slabele sale puteri, să nu invidieze pe Eminescu, care nu avusese nevoie să scrie acel „*Carmen saeculare*“, visat de el, pentru ca să rămâie un mare poet.

Totuși, dându-și seama de existența unui curent eminescian în poezia noastră, Hasdeu ține să-și exprime rezervele sale față de valoarea imitațiilor după Eminescu:

„Nu zic nimănui să imiteze pe Eminescu! Din contra! Poezia este o căsătorie a realității cu idealul în sufletul poetului în acele momente, când poetul e poet,—poetul fie cât de mare, nu e poet totdeauna—în acele momente prin urmare, în cari el este mai el, mai însuși, mai individual ca oricând. În fiecare suflet poetic realitatea și idealul se combină și se acordă într'un alt mod. Intre doi poeți pot fi asemănări numai doar prin asemănarea cea organică între naturile amândurora, niciodată prin imitațiune. A imita pe cineva în poezie este un talent tot atât de vulgar, ca și a imita pe cineva pe scenă, unde și acolo un actor-artist urzește, nu

*măimutează. Eminescu va trăi, fiindcă a isbutit a găsi frumosul, fără a imita pe nimeni*¹⁾.

Deci nu pesimismul bolnăvicios, care ar putea otrăvi sufletele tinerei generații, este singurul și supremul argument, care-l face pe Hasdeu să recomande tuturor a se feri de imitații după Eminescu, ci altul mai puternic și nu de ordin social ci *estetic*. Imitația, după Hasdeu, este o imposibilitate sub raportul realizării artistice, iar, când ea devine o realitate, atunci poezia aceasta este o simplă măimutare, o copie fără viață și valoare, întrucât nu s'a născut pe cale firească din „*cășătoria realității cu idealul în sufletul poetului*“.

*

Hasdeu se folosește de moartea lui Eminescu pentru a ataca încă odată pe prietenii și admiratorii acestuia dela „Junimea“.

Eminescu, ne spune Hasdeu, ²⁾ „*a trebuit să moară nebun*“, căci, „*să nu fi înebunit, el nu avea ce mânca*“. Ca să-și poată asigura traiul, „*el fusese silit a-și mânca inima, înlocuind avânturile poeziei, avânturi mărețe, avânturi, cari nu se pot vinde, prin acea proză de toate zilele a sterpelor lupte de actualitate, cari îi aduceau o fărâmă de pâine, stropită în ascuns cu amare lacrimi—prefața nebuniei*“.

„*Flămânda sărăcie, uneori numai deșertăciunea, pentru o ticăloasă pâine, însoțită de o mai ticăloasă*

¹⁾ Hasdeu : *Eminescu, necrolog*“ (ibidem, pag. 213—214).

²⁾ *Hașdeu*, ibidem, pag. 214.

laudă, îl încovoia tîmâietor dinaintea celor puternici“.

Cu asemenea afirmațiuni Hasdeu părăsește terenul criticei obiective, el se aventurează mult mai departe chiar decât socialistul critic Gherea. Căci glasul acesta de revoltă și acuzare poate fi al omului, care a suferit cândva în viață la fel; al poetului poate, care știe să re trăiască aceleași dureri sufletești, pe cari le-a întîlnit în versurile altui poet; dar el este maicuseamă al vechiului și neîmpăcatului adversar al „Junimii“ conduse de Titu Maiorescu.

Din ură față de Maiorescu, Carp, Negruzzi și ceilalți junimiști, Hasdeu consideră pe Eminescu ca pe un simplu rătăcit în cercul Junimii, ca pe un biet prizonier al „celor puternici“, care căutau numai să exploateze, să umilească cu mila lor această „fire semeață, înaltă, vrednică de solia, ce i-a dat-o Dumnezeu“ acestui om ales, nedepins în mândria lui „să întindă o mână cerșetoare cătră vreo mărire pământească“.

Totuși, închee Hasdeu, „Eminescu va trăi, deși a murit nebun; vor muri însă pentru vecie nenumărații înțelepți, cari au lăsat, lasă și vor lăsa totdeauna să înnebunească un Eminescu“.

Hasdeu a avut și dânsul să sufere pe urma nevoilor, invidiei, răutății și nedreptății. Dar fiind o fire sănătoasă, robustă de luptător, care nu-și alege armele, când este vorba să se apere, să invingă, să

cucerească,—s'a putut ridica triumfător deasupra tuturor mizeriilor vieții. Dar tocmai de aceea a trebuit să simtă dureros sfârșitul tragic al nenorocitului Eminescu, așa de puțin inarmat pentru lupta vieții, căruia soarta nu i-a îngăduit să ducă lupta până la biruință.

Hasdeu a fost totdeauna un apărător plin de curaj și cavalerism al celor nedreptățiți de soartă și de oameni. Așa îl cunoaștem din Ioan Vodă cel cumplit, din Domnița Ruxanda, Răzvan și Vidra, Ursita; din diverse poezii precum și din discursurile și conferințele privitoare la Tudor Vladimirescu, Ion Eliade, Dimitrie Bolintineanu ș. a. ¹⁾.

În această privință Hasdeu a știut să facă abstracție chiar de sentimentul de prietenie, de convingerile sale politice și chiar de opinia publică ca d. e. în cazul discipolului său evreu Lazăr Șăineanu, pentru a cărui încetățenire politică, așa de combătută pe vremuri, a intervenit public cu toată autoritatea și curajul său, ²⁾ deși era pus în situația foarte delicată și dificilă de a lupta, ca antisemit convins, contra unor buni prietini și influenți bărbați politici ca Vasile Alecsandrescu — Urechiă, Dimitrie A. Sturdza, Iacob Negruzzi ș. a.

De aceea nu ne vom mira, când Hasdeu, văzând nedreptățirea și suferințele, pe cari le-au îndurat în viața lor unii bărbați de merit și talent, ca Eminescu,

¹⁾ Vezi articolul meu „*Bolintineanu pe patul morții*“ în „*Adevărul literar*“ Nr. 143 din 1923.

²⁾ Vezi Lazăr Șăineanu: „*O carieră filologică*“, 1901, pag. 19.

se simția obligat să facă pe răsbunătorul acestor morți, acestor victime ale împrejurărilor sociale. Și pierzând în revolta și patima sa măsura dreaptă a judecății nepărtinitoare, dânsul la rândul său nedreptățește pe cei rămași în viață, făcându-i răspunzători de *întreaga* nenorocire, ce s'a abătut *fatal* asupra celor iubiți sau admirați de el.

Că Hasdeu a compătimit sincer—omenește boala și nebunia lui Eminescu, chiar la prima ei izbucnire, se poate vedea dintr'un fragment de scrisoare ¹⁾, adresată de el la 1 Iulie stil vechiu 1883 nevastei sale la Paris.

„Călduri ca la noi acuma, spune Hasdeu, nu s'au mai pomenit încă. Stau toată ziua numai cu camașa pe mine și sudoarea curge șiroae. E ceva oribil! Nu mă mir că pe așa căldură săracul Eminescu a înebunit și alaltăeri l-au dus la balamuc“.

*

Pentru ultima oară revine Hasdeu asupra lui Eminescu cu ocazia recenziei, ce face istoriei literaturii românești, tipărite în nemțește, la 1892, de W. Rudow ²⁾.

Faptul că autorul acestei lucrări era german; că la lucrare colaborase și junimistul Iacob Negruzzi; că lucrarea dădea o deosebită atențiune literaților din cercul Junimii; că în ea se sublinia meritele de îndrumător literar ale lui Titu Maiorescu; că se

¹⁾ Publicată de Iuliu Dragomirescu în ziarul „Indreptarea“ din București, No. 197 din 1922.

²⁾ „Geschichte des rumanischen Schrifttums bis zur Gegenwart“. Wernigerode, 1892.

vorbea cu multă căldură de Eminescu, care era pus alături de Alecsandri; că în sfârșit se constata că Hasdeu este mai mare ca om de știință decât ca poet,—toate acestea îl fac pe Hasdeu să revină la vechile sale atacuri violente împotriva „Direcției nouă” a lui Maiorescu și a Junimii.

În patima sa Hasdeu consideră lucrarea lui Rudow ca o încercare „de a se restaura cel puțin în traducere (Direcția nouă), simțind ea însăși, că prea s'a învechit și s'a deochiat originalul, mai ales de când l-a găurit pierderea lui Alecsandri”¹⁾.

După moartea lui Alecsandri această restaurațiune s'ar fi încercat cu ajutorul numelui lui Eminescu:

„Înainte de a recurge la străinătate se încercase mai întâiu cu vai cu chiu o restaurațiune în țară prin umbra lui Eminescu; dar umbra e tot umbră, fie ea oricât de disproporționată, când privește cineva de departe. Deificarea postumă a nenorocitului poet, căzut victimă morală și intelectuală a veninului pesimist, cu care-l îmbuibase tocmai Noua direcție—o muncă lacomă de a moșteni averea copilului omorât de ea însăși—această deificare a ajuns deja la ridicol și este în preziua de a plesni ca broasca din fabulă. Nici un fetiș nu durează. O reacțiune firească nu va întârzia să tăgăduiască bietului Eminescu până și mult-puținul cât i-se cuvine cu dreptate, făcându-l astfel pentru a doua oară jertfă inconștientă aceleiași cârdășii”²⁾.

¹⁾ Vezi Hasdeu: „O restaurațiune” în „Revista nouă” (1892, pag. 206), reproducă în „Sarcasm și ideal”, pag. 75.

²⁾ Hasdeu, ibidem, pag. 80.

Din aceste rânduri vedem cum pe ambițiosul Hasdeu nu-l lasă în pace „umbra“ lui Eminescu, pe care o găsește disproporționată față cu valoarea ei reală. El nu admite „*deificarea postumă*“ a unui „*fetiș*“ în literatură și încheie cu proorocia că reacțiunea în potriva curentului eminescian îi va tăgădui acestuia și mult-puținul cât i-s'a recunoscut în viață, proorocie care nu s'a împlinit.

Dacă reînoirea vechilor atacuri în potriva Junimii au rămas de astă dată fără răspuns, în schimb deprecierea lui Eminescu a făcut pe un vechiu și bun prieten al acestuia, Ioan Slavici, să răspundă ¹⁾.

Slavici admite că au rămas în cartea lui Rudow „*câteva laude, poate exagerate, la adresa frunțașilor din Junimea*“ și este cel dintâiu, care regretă aceasta. Dar, după părerea sa, nu inexactitățile cuprinse în lucrare l-au îndemnat pe Hasdeu la noua sa ieșire violentă, „*ci dorința de a pune la cale o nouă campanie literară contra junimiștilor, cu cari iar* ²⁾

¹⁾ I. Slavici: „*Pro amico. Un răspuns d-lui B. P. Hasdeu*“ în ziarul „*Tribuna*“ din Sibiu, 1892, Nr. 268—269.

²⁾ Hasdeu n'a fost statornic în sentimentele sale de prietenie și chiar de dușmanie. Aceasta se poate proba cu o serie întreagă de exemple. Dăm aici, fiindcă e vorba de junimea, unul privitor la Convorbiri literare. La 1 Martie 1887, când revista ieșană serba aniversarea ei de 20 ani dela apariție, Hasdeu (probabil invitat la serbare), după ce îi trimite „*călduroasele sale felicitări la simpatica junime*“, îi dedică și următoarele versuri:

„*Răscoaptă ani de douăzeci
Ș'o zi pe an nebună,
Căci vrea să fie jună'n veci,
Măcar o zi, dar jună;
Bând la Cotnar, mâncând pilav,
Croind la anecdote...
Veniam și eu, dar sunt bolnav,
Regret că nu se poate.*“

e certat. Cartea d-lui Rudow nu e dar pentru d. Hasdeu decât știutul ciomag pentru carul cu oale“.

După ce arată că Hasdeu era dator să respecte „*durerea sfântă*“ a celor, cari deplâng sincer moartea nefericitului poet, Slavici explică că toate atacurile violente „*Hasdeu nu le face, pentrucă se simte măgulit de gândul că Eminescu n'a fost mai mult ca dânsul, ci pentru ca să măgulească și să ademenească pe mititeii, din mijlocul cărora atât de bine îi iese propria mărime la iveală*“.

De aici încolo Hașdeu nu mai vorbește despre Eminescu. Se vede că răspunsul calm, demn și bine argumentat al lui Slavici și nu mai puțin apelul, ce îi adresează acesta ca „*unui om, care știe ce va să zică durerea celor rămași în viață; știe că orișicare durere e sfântă, știe deci că despre oameni de curând muriți nu se vorbește decât cu multă cumpătare*“, — se vede că acest răspuns l-a făcut pe Hasdeu să lase în pace chinuita „*umbră*“ a nefericitului poet, pe care, dupăcum spune Slavici, „*nici un magistru, chemându-se el chiar B. P. Hasdeu, nu putea să facă pe acest om să primească în el ceea, ce ochiul lui căuta în lume. E cineva în lumea aceasta atât de mărginit, ca să creadă, că s'ar fi putut pune în frâu acest suflet pururea neastâmpărat, care se simția chinuit de carnea, prin care trebuia să treacă și voia să scape cât mai curând?*“

Hasdeu, care suferea greu pe urma morții unicei

sale fiice Iulia; care își căuta înainte de moarte mângâiere în cercetări spiritiste, nu poate să fi rămas neînduioșat la marea dovadă de iubire, ce o arăta Slavici față de prietenul său mort, apărându-l cu căldură și curaj.

Printr'o ironie a sorții, Hasdeu, marele optimist, care în viață a cunoscut așa de puțin suferința, desperarea, plânsul, devine la sfârșitul vieții sale resemnat și chiar pesimist.

Dorința de a muri mai curând, de a scăpa de suferință, este singurul leitmotiv al ultimelor sale poezii ¹⁾).

Hasdeu așteaptă cu înfrigurare clipa, când i se va cânta la căpătâiu :

*„A scăpat o simțire din oase
Și din carne scăpat-a un gând,
Printre glume din lume plecând“ !*

Și cum clipa izbăvitoare întârzia mereu, el nu înceta să o cheme tânguitor :

*„Căci moartea-i viață pentru mine,
Căci viața-mi este un blestem,
Căci vreau să mor și nu mai vine
Dorita moarte ce-o tot chem“ !*

¹⁾ *Gaudeamus, Așteptând, La casa de nebuni, Dumnezeu etc. precum și ineditele, între cari în deosebi „Afară vâjâia furtuna“.*

DE ACELAȘ AUTOR

1. *Suflete stinghere*, schițe, 1910
2. *S. Fl. Marian*, schiță biografică, 1911
3. *Printre stropi*, poeme în proză, 1912
4. *Coloniștii nemți în Basarabia*, studiu, 1920
5. *Prozatorii noștri*, crestomație în 2 volume, în colaborare cu N. Dunăreanu, 1921
6. *Aceeși*, în limba rusă, 1921
7. *Proza noastră estetică*, studiu, 1921
8. *Hasdeu și Rusia*, studiu, 1925
9. *Civilizație și poezie*, studiu, 1927

Sub tipar:

1. *Contribuții la istoria literaturii românești în veacul al XIX.*
 2. *Eminescu și Bucovina.*
-

Prețul 15 lei.